

УДК 821.162.1.09 Івановський

Іван САВИЦЬКИЙ,

вчитель-методист
Городківська загальноосвітня школа I-III ступенів
Андрушівського району Житомирської області

НОВА МАНДРІВКА ПО ЖИТТЕПISУ ЄВСТАХІЯ ІВАНОВСЬКОГО

У статті висвітлені основні віхи життя відомого мемуариста Правобережжя Євстахія Івановського (1813 – 1903), виокремлені пріоритетні напрямки творчості, проаналізовано особливості мемуарного стилю митця, деякі поетичні особливості тексту, а також приділено увагу збереженню пам'яті про митця в родинному селі Халаїмгородок (нині Городківка).

Є митці, чиї твори з плином часу, як вино, набувають неповторного смаку і все більшої вартості, посилюючи до себе зростаючий потяг і об'єднуючи коло шанувальників цього мистецького трунку.

Серед мемуарної спадщини польськомовної літератури Правобережної України твори Євстахія Івановського знайшли свою нішу давно, та лише зараз втамовують спрагу дослідників історії та літературознавців, які припадають до багатотомних фоліантів Хеленіуша як до невичерпного джерела, яке обдаровує наполегливих науковців неповторними відомостями, фактами, історичними матеріалами.

Євстахій Антоній Івановський (псевдоніми Hellenius, Eu-go Hellenius, Eustachy Helleniusz), відомий польський мемуарист та історичний публіцист, народився 17 січня 1813 року в с. Халаїмгородок Білопільської волості Бердичівського повіту Київської губернії (тепер с. Городківка Андрушівського району Житомирської області) в дворянській родині середнього достатку. Він був другою дитиною в сім'ї маршалка Житомирського повіту Волинської губернії Дезидерія Еразма і Клари Івановських, які вже виховували трирічну дочку Фабіану.

Початкову освіту Євстахій здобув у домашніх умовах під керівництвом учителя піярської школи з Межиріччя Корецького. З вересня 1825 року продовжував свою освіту в знаменитих Волинських Афінах – Кременецькому ліцеї.

Дванадцятирічний син житомирського маршалка навчання розпочав із другого нижчого класу в професора В. Бессера (у чотирьох перших класах готували учнів до наукових студій). Він мав нахил і здібності, вчився легко, вважав навчання своїм обов'язком, тому в 1828 році на публічному екзамені одержав так званий преміум, був відзначений похвальним листом. Тоді ж він закінчив четвертий клас і вступив на перший вищий курс, продовжував добре навчатися, за що був нагороджений похвальним листом у 1829 році. По

завершенню другого року навчання першого курсу Євстахій за успішне навчання був удостоєний срібної медалі.

Але після поразки листопадового повстання поляків 1830 року було ліквідовано лицей і Віленський університет, що перервало навчання молодого Є. Івановського та перекреслило його плани вступити до віленського наукового закладу. У жовтні 1830 року він повертається до родинного Халаїмгородка і на протязі декількох років самоосвітою поповнює свої знання.

Щоб поліпшити стан здоров'я, з яким виникли проблеми, молодий Є. Івановський перекинув на себе всі турботи по господарству. Землевласницьке життя його дуже оздоровило. Але, не зважаючи на те, що господарство його «бавило, було розвагою і втіхою, однак розумового і морального голоду воно задовольнити не могло»¹. Тому Євстахій також ревно віддається релігійним практикам. Він бере участь у численних паломництвах: у 1846 році вирушив до Ченстохови, в 1848 р. – до Вільна, потім до Кальварії, з тим у 1857 році – до Радечниці, а в 1863 р. – до Святої Землі. Також він подорожував до Італії, де відвідав Рим, Флоренцію, Падую і Венецію, до Іспанії, побувавши у Компостелі, Мадриді й Сарагосі.

По смерті матері, в 1859 році, Є. Івановський одержав у спадок маєтки в Халаїмгородку, Чорнорудці Бердичівського повіту, а також у Лебединцях та Звинячому Тарашанського повіту. Приєднавши до них землю с. Ненадиха на Київщині, яка належала йому раніше, Євстахій став власником значного статку.

Хеленіушу були притаманні доброта й альтруїзм, як і його дідові по матері Янові Непомуцену Хоєцькому, у минулому послу на Чотирилітньому сеймі (1788 – 1782) Речі Посполитої, якого він поважав і якому присвятив немало сторінок у своїх «Декількох замальовках і згадках» («Kilka rusow i pamiaetek»), де захоплювався громадянською позицією Я. Хоєцького, який заперечував Тарговицьку конфедерацію і був прихильником Конституції 3 травня 1791 року.

Колишній посол, потім маршалок Махнівського повіту, проживаючи в с. Дідівщина (нині Фастівського району Київської області), співчуваючи своїм сусідам – убогим шляхтичам, платив за них податки, утримував сиріт, калік і старців. У селі побудував у класичному стилі костел, вікна якого були оздоблені вітражами, виконаними у паризьких майстернях. У вівтарі знаходилася копія картини Тиціана «Свята трійця», а в пресвітерії – образ «Мадонна» венеціанської школи, який був привезений з Італії.

У Халаїмгородку Є. Івановський допомагав селянам у скруті, толерантно ставився до православних, зокрема, православному священику дав кошти на побудову обійстя, у Халаїмгородку і Чорнорудці чиншовикам подарував у власність землю². Не зважаючи на відносно невеликі прибутки, одержувані з господарства, мемуарист допомагав фінансами сім'ї свого небожа Якуба Чечеля, а також письменникові й громадському діячеві Александру Грозі (останні п'ять років свого життя той жив у домі Хеленіуша, де й помер) та солдату, учасникові польського січневого повстання 1863 року, потім засланцю Гасперу Машковському. Він був благодійником наукових установ і шести костелів, зокрема, у Бердичеві, Білопіллі й Ходоркові.

Від маєткових справ Хеленіуша відривали часті поїздки до Ненадихи, де він створив осередок товариського і культурного життя, а також мандрівки по краю і за кордоном. Цікаво, що свої подорожі у Польщі він завжди здійснював

¹ Iwanowski E. Listki wichrem do Krakowa z Ukrainy przyniesione. – Krakow, 1901 – 1902. – S. 105.

² Бовуа Д. Битва за землю в Україні . 1863 – 1914. Поляки в східно-етнічних конфліктах. – К., 1998. – С. 198.

власним повозом, щоб могли невимушено без перешкод об'їжджати довільно всі околиці – навіть боковими дорогами³. Є. Івановський об'їздив усі місцевості, що мали історичне значення, відвідав бібліотеки, архіви, познайомився з науковими і приватними збірниками. Упродовж цих подорожей він збирав рукописи, брошури і щоденники, а також усні розповіді, які мали історичну цінність, особливо з історичного минулого Поділля, Волині та Київщини. Спираючись на ці матеріали, дослідник написав низку обширних праць, опублікувавши статті у віленських газетах.

Мемуарист до кінця свого життя залишився нежонатим. Помер 7 липня 1903 року в Халаїмгородку від невиліковної хвороби⁴. Останній з дому Івановських, з роду Лодзя і один з останніх учнів Кременецького лицю був похований біля парафіяльного костелу в с. Білопілля (тепер Козятинського району Вінницької області).

У літературі Хеленіуш (за псевдонім він обрав своє друге хресне ім'я, дане на честь тітки Гелени Хоєцької) дебютував книгою «Божа Матір на Ясній Горі Ченстоховській. Королева Польської Корони» («Matka Boska na Jasnej Gorze Czestochowskiej. Krolowa Korony Polskiej. Pamiatka z pielgrzymki odbytej w r. p. 1848»), виданою 1852 року в Парижі. Друга його праця «Історичні відомості про поселення базиліан в Умані» («Wiadomosc historyczna o Zgromadzeniu Bazylianow w Humaniu») була розміщена в місячному додатку до «Часу» в 1857 році. У 1860 році в Познані він опублікував «Декілька замальовок і згадок», а заledве роком пізніше цього разу в Парижі – «Народні спогади» («Wspmnienia narodowe»). Потім наступила довша перерва, і наступний твір халаїмгородського літератора вийшов у світ у 1867 році. То були «Листи з батьківщини і з-за кордону з років 1863 і 1864» («Listy z kraju i z zagranicy z r. 1863 i 1864»), видані в Кракові. Чергова, шоста двотомна праця Є. Івановського з'явилася теж у Кракові й мала назву «Бесіди про Польську Корону» («Rozmowy o Polskiej Koronie»). Наступними публікаціями мемуариста були двотомні «Спогади минулих літ» («Wspomnienia lat minionych»), а також «Паломництво до Святої Землі, відбуте в 1863 році» («Pielgrzymka do Ziemi Świętej, odbyta w roku 1863»). Обидва видані в Кракові в 1876 році. Затим літературні праці теж були двотомними: «Нариси Польської Речі Посполитої» («Wizerunki Rzpltej Polskiej») (Краків, 1891), «Польські пам'ятки з різних часів» («Pamiatki polskie z roznych czasow») (Краків, 1892), «Спогади польських давніх і наступних часів» («Wspomnienia czasow polskich dawnych i rozniejszych») (Краків, 1894), і два різних видання «Листків, вихором у Краків з України принесених» («Listkow wichrem do Krakowa z Ukrainy przyniesionych») – перше краківське видання було відсутнє в книжковій торгівлі, друге ж, тритомне видання, з'явилося в Кракові в 1901 – 1903 роках.

Халаїмгородський літератор був католиком, відзначався великою набожністю. Тому, зрозуміло, він у своїх працях передусім звертається до релігійної тематики. Зокрема, велич і могутність давньої Польщі митець вбачав у глибокому релігійному житті народу, який, як він вважав, виник з волі Святого Духа. Він був переконаний, що за Річчю Посполитою завжди наглядало Боже Провидіння, яке не допустило падіння національного духу. Хеленіуш наголошує на великій ролі польських святих і приписує їм захист вітчизни під час історичних загроз. Він розповідає про польські землі й закони,

³ Przegład 50-letniej pracy literackiej Eu... Heleniusza przez X. Wacława z Sulgostowa (dawnego bibliotekarza Swidzińskiego). – RZYM , Wydrukowano w stu ex. Jako manuskrypt, 1902. – S. 6.

⁴ Eustachy Antoni Łodzianowski. (Wshomnienie pośmiertne) // Gazeta Lwowska. – 1903. – 12 września.

про монастирі, ченців та їх дива, які вони вчиняли, барвисто описує світських людей, що відзначалися великою набожністю.

Польський науковець Анна Груцель вважає, що «книги Є. Івановського загалом можна віднести до робіт історично-мемуарних. Вони мали за мету правдиво представляти минуле Польщі, а також виховувати любов до вітчизни, до Бога, поглиблювати віру. Особливим історичним зацікавленням Хеленіуша був період ХІХ століття, що наступив після поділу Польщі. Посилання в цих роботах до періоду ХVІІІ століття повинні були служити за приклад відповідного управління державою. Для ілюстрації історичних відомостей, а також своїх переконань і думок автор використовував фрагменти документів, кореспонденцій, спогадів. У багатьох випадках вони стали конгломератом пов'язаних між собою архівних матеріалів»⁵.

Спогади Є. Івановського є цінними для нас, українців, тим, що ми, зацікавлені власним минулим, знайомимся в них з відомостями, що не зустрічаються в інших розробках, з яких пізнаємо історію України. У них є цінні розповіді з історії давньої України, перед читачем постає величезна кількість фактів, подань, випадків і розповідей про особливості внутрішнього життя на Волині, Поділлі та Київщині. Чудові описи населених пунктів цих земель, особливо самобутні описи Києва, Житомира, Вінниці, Бердичева, Кременця, Луцька та багатьох інших міст України, характеристика відомих своїх сучасників надовго затримують увагу зацікавлених читачів. Презентація розгорнутих характеристик Т. Чацького, А. К. Грози, М. Чайковського, В. Жевуського і К. Качковського та інших митців або просто неординарних сучасників, які проживали, служили чи займалися громадсько-політичною діяльністю на українській землі, віддавали їй «працю рук, зусилля мозку, блиск очей і серця кров», викликають багато роздумів і стають темами нових досліджень⁶. Тому швидше пристанемо до твердження українського вченого-полоніста В. Ершова про те, що «мемуари Є. Івановського репрезентують новий піджанровий різновид мемуаристично-щоденникового жанру: еклектичний або конволютний, що всмоктав у себе, крім художньої, досягнення інших «паралельних» різновидів творчої діяльності митця – історичного, літературознавчого, белетристичного, публіцистичного, дидактичного, нарешті, політичного»⁷. Праці Хеленіуша містять інформацію, зібрану автором у житомирських та київських архівах, часто нині недоступних або таких, що пропали.

Тогочасним читацьким середовищем роботи халаїмгородського мемуариста не були належно поціновані. Вірними одержувачами його книг були друзі й знайомі, серед них Цецилія Дзялинська, Ян Марек Гіжицький, Ядвіга Лющевська, а також ксьондзи Генріх Яцковський, Шимон Козловський, які головну перевагу цих творів убачали в тому, що вони написані «для хвали Бога».

Сам Є. Івановський пояснював недостатню увагу до своїх праць тим, що писав «не в дусі часу, але в дусі віри». Випуском, розповсюдженням і розпродажем його книг займалися також друзі й знайомі, зокрема Цецилія Дзялинська, Йозеф Богдан Залеський, Ян Креховецький, ксьондзи Вацлав Новаковський і Вацлав Руліковський. Окрім безпосереднього продажу книг

⁵ Grucel A. Zbiory Eustachego Iwanowskiego – pamiętnikarza i publicysty historycznego w bibliotece Jagiellonskiej. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www1.bg.us.edu.pl/bazy/.../art_gl_full.asp?id...

⁶ Ершов В. Герменевтична актуалізація конволютного принципу мемуаризації. «Спогади минулих літ» Євстахія Івановського // Українська полоністика. – Вип. 3 / 4. – Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2006 – 2007. – С. 225–234.

⁷ Ершов В. Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуари стичності. – Житомир : Полісся, 2008. – 624 с. – С. 374.

Хеленіуша, вони налагоджували контакти з книгарнями і видавцями з метою їх публікацій. Їхні старання не принесли відчутного результату, і з дванадцяти публікацій Є. Івановського сім було видано накладом автора. Більшість з них розійшлися за принципом дарування. Автор дарував книги бібліотекам і духовним закладам у Львові, Кракові, Познані, а також друзям, приятелям і знайомим.

Любов Хеленіуша до книг, особливий інтерес до історії Польщі, а також прагнення стати письменником призвели до створення ним доволі багаті колекції друків, рукописів і кореспонденцій. Зібрання книг, розпочате, ймовірно, з середини 40-х років XIX століття, складало п'ятдесят п'ять історичних рукописів, з них дев'ять – це спогади. Ці матеріали виразно поділяються на три групи: релігійні, історичні та літературні рукописи. Цей поділ віддзеркалює зацікавленість мемуариста, яка зосереджувалася саме на цих трьох царинах. Зокрема, серед історичних матеріалів є підручники та історичні замітки, матеріали, які стосуються шкільної справи на землях Правобережної України, а також юридичні документи. Із релігійних праць тут поміщені матеріали з історії костелів, у тому числі кляшторів, монастирські діаріуші, описи монастирів, життя святих. Окреме місце в цьому зібранні займають літературні рукописи, мемуари та історично-літературні розвідки. Серед підручників та історичних записів на особливу увагу заслуговує підручник всевітньої історії – власноручний п'ятитомний рукопис Йозефа Ульдинського, професора загальної історії Кременецького ліцею. Крім цього, тут є роботи біографічного характеру, а саме: посмертні спогади про Міхала Чайковського (Садик Пашу), написані 25 січня 1892 року Казимиром Чужинським; відомості про Гроз, написані Александром Грозою.

Є. Івановський надавав перевагу матеріалам своїх сучасників, які описували XVIII століття. Крім того, автори цих робіт були пов'язані з Волиню своїм походженням чи виконанням якихось обов'язків. Тому всі роботи з'явилися саме тут. Зокрема, чотири з них були скопійовані в Халаїмгородку Хеленіушем або його секретарями.

Усі рукописи, які знаходилися у володінні халаїмгородського літератора, були написані польською мовою, лише деякі – латинською, французькою чи російською. Латинська мова з'являється у рукописах ксьондзів, а також у працях часів Станіслава Августа. Російська ж виступає в щоденниках сибірських засланців. Сам Хеленіуша послуговувався всіма цими мовами. Він не володів екслібрисом, не позначав рукописів жодним особливим способом. Своєю рукою він лише складав замітки, куди були внесені опис вмісту рукопису, відомості про автора, часто – інформація про долю рукопису та спосіб його придбання. У небагатьох випадках обмежився власноручним позначенням роботи або наданням їй заголовку. У 1887 і 1898 роках свої багаті архівні матеріали – рукописи Є. Івановський подарував бібліотеці Краківського університету.

Поза цим збором рукописів, історико-літературне зацікавлення письменника віддзеркалювала також колекція картин, чималу кількість яких він скомпонував у Ненадісі й Халаїмгородку. До її складу ввійшли 58 портретів, зокрема Яна Кароля Ходкевича, Станіслава Конарського, Яна II Собеського, Йоахима Лелевеля, Станіслава Сташіца, Тадеуша Чацького, Яна Сигізмунда Сжинецького, Вацлава Ржевуського, Юліуша Словацького та Ігнація Красіцького, які належали пензлю Войцеха Коссака, Казимира Мірецького, Антонія Граматики, Александра Мрочковського і Вацлава Конюшко.

Монументальні символи пам'яті про Є. Іванівського на Україні є лише на його батьківщині, у колишньому Халаїмгородку, а нині Городківці, де мемуарист прийшов у світ і де розпрощався з усіма земними справами.

На схилі літ мемуарист доглядав кам'яну каплицю святої Клари в селі, біля якої його мати, Клара Івановська, по смерті чоловіка Дезидерія та дочки Фабіани (в одруженні Міхаловської), яка померла на тридцятomu році життя, поставила і освятила пам'ятний знак з нешлифованого граніту як вдячна дружина святей пам'яті чоловіка та найкращої дочки. Із цієї каплиці проліг останній шлях Є. Івановського на вічний спочинок до костьолу святого Антонія в с. Білопілля (нині Вінницької області), біля якого був похований. На четвертий день по смерті провела його у вічність Анна Жмігородська, внучка його сестри Фабіани.

Маєток митця, його бібліотеку, архів та картинну галерею успадкували за заповітом сини Анни і Ромуальда Жмігородських – Маріуш і Євстахій⁸. А в 1910 – 1913 роках 54-річна Анна і 60-річний Ромуальд виконали волю халаїмгородського літератора та його матері: побудували в селі костел святої Клари, зробили те, чого не зміг Хеленіуш, який жив у період жорстоких репресій російського царизму проти польського дворянства у відповідь на його збройні повстання 1831 і 1863 років.

Красивий і архітектурно довершений храм еклектичного стилю, в якому примхливо поєдналися елементи неоготики та модерну, зачаровує архітектурними формами як музика, що застигла в камені. Біля костьолу – вічний символ пам'яті про Є. Івановського та його матір – двометрова стела із шлифованого сірого граніту. Могили видатного поляка України біля костьолу в Білопіллі немає. У 1957 році місцева влада цілеспрямовано знищила храм трьома потужними вибухами. Бульдозер зрівняв із землею руїни і могили, які знаходились на прилеглий території.

У Городківці ж костел святої Клари, однаково величний вдень і вночі, незворушно стоїть серед людських поколінь уже більше сотні років, збираючи односельчан на службу Божу.

А постать Є. Івановського – польського письменника, мемуариста, збирача історії Правобережної України – вчить, як поєднувати глибоку релігійність, любов до ближнього і любов до вітчизни в одну й неповторну сукупність. Вона надихатиме поляків і українців знаходити натхнення до творення спільного майбутнього, ґрунтованого на великих релігійних та патріотичних цінностях.

Iwan Sawicki. Nowa wędrówka po życiorysie Eustachego Iwanowskiego.

W artykule wyświetlono główne wiechy życia znanego pamiętnikarza Prawobrzeża Eustachego Iwanowskiego (1813–1903), wyróżniono priorytetowe kierunki twórczości, przeanalizowano właściwości pamiętnikarskiego stylu artysty, niektóre poetyckie właściwości tekstu, a także uwagę zwrócono na zachowanie pamięci o artyście w rodzinnej wsi Chalaimgorodok (obecnie Gorodkiwka).

Ivan Savytskyi. The New Travel in Yevstakhii Ivanovskyi's Biography.

The article describes the main events in the famous memoirist of Right-Bank Ukraine Yevstakhii Ivanovskyi's life (1813 – 1903), the priority directions of his oeuvre are identified, the specific features of author's memoirs style, some poetical features of the text are analyzed. The attention is paid to the saving of memory about the writer in his native village Khalamgorodok (now Goroskivka).

⁸ Epsztein T. Z dziejow rodzin dawnych... // Pamiętnik kijowski. – 2008, – T. IX. – Polska rodzina na wschodzie. – S. 153–154.